

Rejent * rok 15 * nr 1(165)
styczeń 2005 r.

Recenzja

**Szczepan Kozak, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918.*
Studium historyczno-źródłoznawcze,
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego,
Rzeszów 2004, stron 239**

Przedstawiana monografia zawiera wyniki badań prowadzonych przez Autora w ramach studiów doktoranckich w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Jej przedmiotem są rzeszowskie akta notarialne, zgromadzone w Archiwum Państwowym w Przemyślu, obejmujące w grupie zespołów akt notariuszy z Rzeszowa: łącznie 13 zespołów i 414 jednostek archiwalnych z okresu galicyjskiego. Materiały objęte autorską analizą (por. s. 13) to pozostałości po działalności kancelarii notarialnych na terenie miasta Rzeszowa, zaś ramy chronologiczne pracy wyznaczone zostały funkcjonowaniem notariatu w Galicji na podstawie austriackiej ustawy notarialnej z dnia 25 lipca 1871 r. Podstawy ustrojowe notariatu w Galicji i krótka historia jego kształtowania się od połowy XIX w. scharakteryzowane zostały w rozdziale pierwszym (s. 27-37), ze szczególnym uwzględnieniem właśnie notariuszy rzeszowskich oraz ich kancelarii (s. 38-55).

Praca ma charakter źródłoznawczy, tzn. celem jej jest przede wszystkim opracowanie samych dokumentów notarialnych poprzez ukazanie elementów ich struktury i treści, m. in. z punktu widzenia wykorzystania do dalszych badań jako źródła historycznego. Zastosowana została przez Autora w tym celu przede wszystkim metoda komputerowej analizy

danych, pozwalająca na wydobycie niezbędnych informacji, standaryzację danych oraz obliczeń statystycznych. Autor słusznie zauważa (s. 16-17), że taka metoda niesie ze sobą ryzyko zagubienia danych o charakterze opisowym, stąd też deklaruje (tamże), że oprócz komputerowej bazy danych zastosował również metody tradycyjne, polegające na dokonywaniu wypisów źródłowych.

Tytuły rozdziałów dostosowane są do źródłownawczego charakteru pracy: rozdz. 1: Geneza źródła; rozdz. 2: Charakterystyka źródła pod względem formalnym; rozdz. 3: Treść źródła oraz rozdz. 4: Wartość informacyjna źródła i możliwości badawcze. Czytelnik bardziej zainteresowany historią notariatu bliższe informacje znajdzie dopiero w podtytułach poszczególnych punktów, wyraźniej orientujących co do treści monografii (patrz niżej). Całość uzupełniają (poza obszernym Wstępem – s. 10-26) liczne i interesujące tabele, wykresy, ryciny i mapy. Tabele rejestrują m.in. notariuszy rzeszowskich w latach 1859-1918, typy aktów notarialnych, dokumenty oraz strony sporządzanych aktów, posegregowane według płci, miejsca zamieszkania, narodowości i deklarowanego zajęcia. Odnotowana została też wartość nieruchomości oraz wysokość kapitału pieniężnego, pojawiające się w dokumentach notarialnych w różnych latach. Wykresy odzwierciedlają z kolei m. in. liczbę i strukturę dokumentów wytwarzanych w kancelariach notariuszy rzeszowskich w latach 1859-1918, także w poszczególnych przekrojach chronologicznych, a ponadto analizy aktów notarialnych, m.in. z uwzględnieniem szczegółowych charakterystyk podmiotów (stron), pojawiających się w rzeszowskich dokumentach notarialnych. Są tu także rodzaje i przedmiot czynności prawnych, a także formy obrotu kapitałem. Ryciny to zarówno kopie fragmentów oryginalnych aktów i dokumentów notarialnych, jak i np. graficzne ujęcia podziałów dokumentów notarialnych, schemat budowy kontekstu aktów stwierdzających przeniesienie własności, struktura treści dokumentu jako źródła historycznego, kategorie czynności prawnych, najczęściej spotykana forma planu obrazującego położenie nieruchomości oraz model minimum informacyjnego treści źródła. Wydaje się jednak, że przyjęcie formy i nazwy ryciny zarówno dla fragmentów konkretnych aktów notarialnych imiennie oznaczonych notariuszy, jaki i dla metodologicznych modeli źródła historycznego (patrz wykaz rycin na s. 218-219) stanowi pewne pomieszanie różnych materii.

Dwie mapy pokazują liczbę osób występujących w dokumentach notarialnych w charakterze stron na terenie rzeszowskiego powiatu sądowego z 1900 r. (s. 138) oraz miejsce zamieszkania stron kontraktujących na terenie Galicji na przełomie XIX i XX w. (wklejka). Do przedstawionych wykazów dołącza się jeszcze Aneks (s. 221-239) zawierający kopie oryginalnych dokumentów notarialnych, jak skrypt dłużny, kontrakt kupna-sprzedaży, akt darowizny, kontrakt małżeński, akt wyposażenia, wezwanie listowne oraz protokoły legalizacji podpisu. Należy już tu z uznaniem zauważyć, że warstwa ilustracyjna książki w postaci opisanych zestawień i wykazów zawiera wiele merytorycznych i inspirujących informacji, stanowiących cenne wsparcie oraz uzupełnienie zasadniczych rozważań.

Wśród merytorycznych kwestii, zawartych w poszczególnych rozdziałach, ukazuje Autor m. in. pewien chaos terminologiczny, występujący w odniesieniu do takich nazw i ich zakresów, jak akta i akty notarialne oraz dokumenty notarialne (rozd. 2). Sam proponuje, „by terminem akta notarialne objąć całość dokumentacji wytworzonej przez kancelarię notarialną, a więc zarówno księgi oraz (...) akta właściwe. Te ostatnie określać będziemy jednak jako dokumenty notarialne” (s. 58). Dokumenty dzieli z kolei na akty notarialne, protokoły notarialne i legalizacje, wyróżniając znowu wśród protokołów „spisane przy okazji ustnego rozporządzenia ostatniej woli”, „spisane przy okazji poświadczenia” oraz „inne” (s. 61, ryc. 2.1). Zaznacza jednak, że podział ten pozostaje otwarty.

Po szczegółowej analizie formy sporządzanych w rzeszowskiej praktyce dokumentów notarialnych (rozd. 2.2.) Autor poddaje dokładnemu oglądowi same akta notarialne, ustalając ich liczebność w omawianym okresie oraz typologię według treści. W szczególności przedstawia różne dane dotyczące pożyczek, kupna-sprzedaży, darowizn, kontraktów wyposażenia, umów przedmałżeńskich, dzierżawy i najmu, kontraktów małżeńskich, wreszcie innych układów, umów, ugód, deklaracji i oświadczeń. Osobne miejsce zajmują rozpowszechnione w ówczesnej praktyce legalizacje podpisu na dokumencie prywatnym (2.4), protokoły (2.5) oraz odrębnie – księgi kancelaryjne (2.6). Pewną kontynuację tej problematyki stanowi rozdział 3, zawierający szczegółowe charakterystyki zarówno osób prywatnych i podmiotów zinstytucjonalizowanych, występujących jako strony w dokumentach notarialnych, jak i analizy ujętych w nich

czynności prawnych (3.3: „Czynność prawna”, s. 142-173). Zauważyć jednak trzeba, że w języku prawniczym używa się w takim kontekście raczej liczby mnogiej (czynności prawne), a nie pojedynczej, np. czynność prawna, jak jest często u Autora. Ustalił tu Sz. Kozak m. in. kategorie i rodzaje czynności prawnych, odzwierciedlonych w rzeszowskich dokumentach notarialnych w wybranych latach między 1871 a 1911 r. (patrz tabela 3.3 na s. 145). Obejmują one przeniesienie własności na podstawie m. in. takich umów jak kupno-sprzedaż i darowizna, następnie ustępstwo, najem i dzierżawa, operacje finansowe (np. pożyczki, wykreślenia hipoteczne, pokwitowania odbioru) oraz upoważnienia, oświadczenia i deklaracje (w tym pełnomocnictwa, wezwania i poświadczenia stanów). Systematyzuje też przedmioty czynności prawnych, udokumentowanych notarialnie, w szczególności nieruchomości (grunty, realności, parcele, ciała hipoteczne czy posiadłości), rzeczy ruchome (inventarze pozostałości) oraz kapitał pieniężny. Mniej jasno rysuje się wyodrębniona przez Autora w tym miejscu kategoria Komunikaty (3.4.4), obejmująca udzielenie pełnomocnictwa, oświadczenia, deklaracje, podania, rewersy, wezwania, poza tym także poświadczenia, akty uznania, poręczenia, wyjaśnienia i sprostowania. Wydaje się, że korzystne dla tych kategoryzacji byłoby głębsze sięgnięcie do literatury historycznoprawnej.

Już nawet z przestawionego skrótowo przeglądu treści monografii Sz. Kozaka wynikają wyraźnie wartości informacyjne dokumentów notarialnych i ich przydatność dla badań historycznych, a także – dodajmy – historycznoprawnych. Szczególną uwagę zwrócił Autor (rozdz. 4.2) na akta notarialne jako źródło do badań nad strukturami społecznymi (zaludnienie, miejsce zamieszkania, struktura płci, narodowość, zróżnicowanie ludności miejskiej i wiejskiej, rodzaj zajęcia i grupy zawodowe). Ponadto także na udział określonych grup ludności w obrocie nieruchomościami i kapitałem. Syntetycznie zestawiał też (4.5) inne możliwości wykorzystania akt notarialnych w roli źródła historycznego (działalność gospodarcza w wymiarze mikroekonomicznym, życie codzienne i mikrohistoria). Sygnalizuje także dalsze możliwości badawcze, jak np. tzw. *gender studies* (społeczne relacje płci), historię roli i autonomii kobiet, historię rodziny, życie codzienne oraz różnorodne aspekty działalności gospodarczej. Zauważa również znaczenie takich badań dla dyplomatyki (przemiany form dokumentacji i działalności kancelarii) oraz genealogii,

a wreszcie – *last, but not least* – „takie postulaty badawcze jak historia notariatu XIX-wiecznego czy szerzej – historia sądownictwa, historia prawa” (s. 205).

Wskazane oceny przydatności akt notarialnych do badań naukowych można odnieść również do samej pracy Sz. Kozaka, który tę przydatność wykazał z całą starannością historiograficzną. Monografia zawiera szczegółowe, gruntowne i wnikliwe opracowanie zebranych dokumentów, ukazujące w interesujących i wartościowych naukowo zestawieniach oraz przekrojach różnorodne aspekty funkcjonowania rzeszowskiego notariatu na tle historycznym Galicji. Dowodzi też użyteczności wykorzystania programów komputerowych do tego typu badań i wnosi nowe aspekty do metodologii badań historycznych.

Spśród kilku kwestii dyskusyjnych zauważyć można wybiórczo wątpliwość co do posługiwania się przez Autora określeniem „nowoczesny notariat”. Podobnie „nowoczesne akty notarialne” pojawiają się we fragmencie recenzji prof. Bohdana Ryszewskiego z doktoratu S. Kozaka, przytoczonym na okładce książki. Dr Sz. Kozak dodaje wprawdzie, że chodzi tu o „[n]owoczesny notariat (w rozumieniu zbliżonym do dzisiejszego), funkcjonujący na terenie ziem polskich w omawianym okresie” (s. 11), ale historycznie chodzi przecież o czasy nowożytne, a jeśli odnieść to określenie tylko do notariatu, to wymagałoby ono precyzyjniejszego skonfrontowania omawianego przez Autora rzeszowskiego (austriackiego) notariatu okresu galicyjskiego z polskim notariatem współczesnym. Nie wnikając już w szczegóły tej kwestii, należy odesłać w tym zakresie do gruntownego opracowania Aleksandra Oleszki, „Ustrój polskiego notariatu” (Kraków 1999), zawierającego zarówno część historyczną, jak i aktualne ustrojowoprawne aspekty funkcjonowania notariatu (w tym również znaczenie i charakter dokumentów notarialnych oraz ich znaczenie jako źródła badań historycznych). Taką samą uwagę można odnieść do stwierdzenia Autora o aktach notarialnych, że „[w] czasach minionych miały one walor dokumentów wiary publicznej. Posiadały siłę wykonawczą na terenie całego państwa, były zaopatrywane w datę oraz stanowiły podstawę do „nadawania hipoteki”. Tu również przydałby się aktualny kontekst prawny. W ogólności wydaje się, że recenzowana praca zyskałaby na szerszym wykorzystaniu literatury prawniczej oraz historycznoprawnej. Tak np. dziwić musi pominięcie świetnej monografii Doroty

Malec, „Notariat Drugiej Rzeczypospolitej” (Kraków 2002), sięgającej także do notariatu z czasów zaboru austriackiego; można tu znaleźć także sporo cennych wypowiedzi badawczych oraz dalsze wskazania bibliograficzne.

Praca Szczepana Kozaka ma jednak charakter historyczny i tych jej walorów nie sposób kwestionować. Stanowi niewątpliwie również cenne studium z dziejów notariatu na ziemiach polskich. Wykorzystać ją mogą z dużym pożytkiem nie tylko historycy i historycy prawa, ale również sami notariusze. Autorowi zaś należą się zasłużone słowa uznania.

Marek Kuryłowicz